

ДА ГІСТОРЫІ ДЗЕЙНАСЦІ ІНСТЫТУТА НАРОДНАЙ АДУКАЦЫІ Ў МАГІЛЁВЕ

Два гады, з восені 1919 г. па восень 1921 г., у Магілёве дзейнічаў Інстытут народнай адукацыі (далей ІНА). Яго гісторыя з'яўляецца неад'емнай часткай гісторыі нашага універсітэта. ІНА быў створаны ў 1919 г. на базе Магілёўскага педагагічнага інстытута, а ў 1921 г. пераўтвораны ў Магілёўскі практычны інстытут народнай адукацыі (ПІНА).

Да гэтага часу цікавая і павучальная гісторыя Інстытута народнай адукацыі не атрымала вартага яе апісання. У кароткім нарысе гісторыі педінстытута, які быў выдадзены ў 1978 г., В.А. Бандарэнка з-за абмежаванасці аб'ёма работы змагла непасрэдна ІНА адвесці толькі два абзацы і яшчэ ў некалькіх апісваюцца агульныя ўмовы дзейнасці педінстытута, ІНА, ПІНА ў тых гады [1, с.10–12]. У іншых публікацыях, якія мы здолелі адшукаць, гісторыя ІНА кранаецца толькі ўскосна.

У гэтым артыкуле робіцца спроба даць кароткі нарыс дзейнасці Інстытута народнай адукацыі. Аўтар выказвае падзяку дырэктару музея гісторыі Магілёва І.А.Пушкіну, які правёў па нашай просьбе ў Гомельскіх архівах пошук матэрыялаў па гісторыі МДУ і выявіў справу з пратаколамі паседжанняў Савета ІНА [2, с.120]. Яны ды іншыя цікавыя матэрыялы, якія былі знойдзены аўтарам у Гомельскім дзяржаўным архіве, па гісторыі педінстытута і Інстытута народнай адукацыі сталі галоўнай крыніцазнаўчай базай для напісання дадзенага артыкула.

Рэвалюцыя 1917 г. прывяла да велізарных сацыяльных пераўтварэнняў у грамадстве. Не абышло рэфармаванне і сферу адукацыі. Магілёўскі настаўніцкі Інстытут, які быў створаны яшчэ ў 1913 г., напрыканцы 1918г. быў пераўтвораны ў педагагічны – вышэйшую навучальную ўстанову з чатырохгадовым тэрмінам навучання. Гэта выклікала пэўны змацыйны ўздым у работнікаў інстытута і грамадскасці горада. Былі запрошаны для работы выкладчыкі з іншых гарадоў, у тым ліку і сталічных. Рабіліся спробы набыць новае абсталяванне, метадычныя дапаможнікі і літаратуру. Вельмі многа было і слухачоў.

У 1919 г. у Маскве было прынята рашэнне аб чарговай рэарганізацыі: педагагічныя інстытуты пераўтвараліся ў інстытуты народнай адукацыі, якія ў адпаведнасці са статутам адносіліся да вышэйшых навучальных устаноў. У залежнасці ад матэрыяльнай базы, патрэбнасці рэгіёнаў, наяўнасці выкладчыцкіх кадраў інстытуты маглі ўтвараць курсы па падрыхтоўцы спецыялістаў, мець да пяці аддзелаў. Усяго на Беларусі на базе педагагічных інстытутаў было створана тры інстытуты народнай адукацыі: Віцебскі, Магілёўскі і Мінскі. Яны рыхтавалі перш-наперш педагогаў, але таксама бібліятэкараў, газетных і клубных работнікаў, агітатараў, кіраўнікоў мастацкай самадзейнасці і г. д. ІНА, у тым ліку і магілёўскі, адыгралі значную ролю ў падрыхтоўцы выкладчыкаў, станаўленні вышэйшай школы нашай краіны.

У верасні 1919 г. на арганізацыйнай нарадзе з удзелам прадстаўнікоў Аддзела народнай адукацыі, педагогаў быў прыняты план пераўтварэння

педагагічнага інстытута ў Інстытут народнай адукацыі, і 25 кастрычніка 1919 г. магілёўскі ІНА быў адкрыты з чатырма аддзеламі. Аддзелы: дашкольны, па падрыхтоўцы выкладчыкаў для школ I-й ступені, інструктараў працоўных працэсаў – яшчэ знаходзіліся ў працэсе станаўлення. Большасць паступаючых імкнулася на трэці аддзел, які рыхтаваў выкладчыкаў для школ II-й ступені. Ён складаўся з сацыяльна-гістарычнага, прыродазнаўча-навуковага, фізіка-хімічнага, фізіка-матэматычнага (з верасня 1920г. – матэматычнага) цыклаў [3, арк. 9, 9АБ, 26, 45].

У першы год дзейнасці ІНА слухачоў прымалі без усялякага адбору – усіх жадаючых. Гэта рабілася ў адпаведнасці з дэкрэтам СНК РСФСР ад 2 жніўня 1918 г., у якім гаварылася: "Кожная асоба, незалежна ад грамадзянства і пола, якая дасягнула 16 гадоў, можа паступіць у лік слухачоў любой вышэйшай навучальнай установы без прадстаўлення дыплама, атэстата або пасведчання сярэдняй або якой-небудзь школы". Меркавалася, што адсеў будзе адбывацца натуральным шляхам у працэсе вучобы. Гэтым жа дэкрэтам адмянялася плата за навучанне ў ВНУ [4, с.403].

Сярод паступіўшых у ІНА была "маса асоб без усялякай падрыхтоўкі". Падобная сітуацыя была ў тыя гады і ў іншых навучальных установах Беларусі. Сярод прынятых зашмат было тых, хто закончыў пачатковыя вучылішчы, 4-х класныя гарадскія школы, меў хатнюю адукацыю, або ўвогуле не меў пэўнай адукацыі [5, с.83]. Гэта, а таксама тое, што ў 1919-1920 навучальным годзе часта адсутнічала святло, паліва, не хапала рэагентаў у лабараторыях, стварыла, на думку старшыні Савета магілёўскага ІНА Я.В. Бычкова "хвалю адліва сярод навучэнцаў". Ужо ў 1920-1921 навучальным годзе Савет паставіў прымаць слухачоў або з сярэдняй адукацыяй, або педагогаў з пяцігадовым стажам, або па калёквіуму, які прадугледжваў высвятленне развіцця абітурыента па ўсіх прадметах. У снежні 1920г. Савет інстытута, нягледзячы на адсутнасць сродкаў у смеце на гэты год, прыняў рашэнне аб стварэнні гадзічных падрыхтоўчых курсаў для паляпшэння якасці ведаў паступаючых у ІНА [3, арк. 9, 9АБ, 31, 32, 45, 61].

Практыка прыёма ў 1920 г. паказала, што большасць паступаючых мела права на паступленне без калёквіума. Узровень жа выкладання ў розных школах быў неаднолькавы, як адпаведна і ўзровень ведаў іх выпускнікоў. У сувязі з гэтым праўленне прызнала неабходным падвергнуць абітурыентаў іспытам па рускай мове, рускай літаратуры, матэматыцы, геаграфіі і прыродазнаўству, а Савет 1 чэрвеня 1921 г. паставіў падвараць калёквіуму "ўсіх жадаючых быць залічанымі ў інстытут" [3, арк. 48, 48АБ]. Аб'явы аб прыёме ў інстытут друкаваліся як у губернскіх, так і лавятовых газетах. Такім чынам, ад сістэмы залічэння ўсіх жадаючых інстытут паступова перайшоў да конкурснага адбору будучых студэнтаў. Гэта, а таксама адсеў паступіўшых у 1919-1920 гг., палепшыла якасць слухачоў ІНА.

Найбольш абітурыентаў паступала на сацыяльна-гістарычны цыкл 3-га аддзела. Спробы размеркаваць паступаўшых раўнамерна па аддзелам не ўдаліся. 3-за мізернай колькасці слухачоў прыйшлося ў 1920 г. закрыць аддзел па падрыхтоўцы інструктараў працоўных працэсаў, і ў ІНА, такім чынам, засталася тры аддзелы. Тэрмін навучання студэнтаў у ІНА, як і ў педінстытуце, быў чатырохгадовы. Але ўжо 2-га верасня 1920 г. Савет інстытута разгледзіў навучальныя планы аддзелаў, дашкольнага і па падрыхтоўцы выкладчыкаў для школ 1-й ступені, і прыйшоў да высновы, што іх можна выканаць і за тры гады. Да гэтага падштурхоўвала малалікасць саміх аддзелаў і адносна невялікая колькасць вучэбных гадзін, што дазваляла пры 3-х гадовым навучанні даваць тыднёвую нагрузку ў 34-36 гадзін. У выніку абодва аддзелы былі пераведзены на 3-гадовы тэрмін навучання [3, арк. 9АБ, 26, 41, 42, 49].

Навучанне студэнтаў трэцяга аддзела заставалася чатырохгадовым. Паколькі найбольш шматлікім цыклам аддзела быў сацыяльна-гістарычны, то яго навучальны план варта разгледзіць асобна. Ён быў зацверджаны Саветам ІНА 7 верасня 1920 года [3, арк. 44, 44АБ]. Тыднёвая нагрузка складала 36 гадзін на першых курсах і 34 – на апошнім. Большая частка агульных прадметаў выкладалася на першых двух курсах. Спецыяльныя прадметы, работы ў майстэрнях і студыях размяркоўваліся больш раўнамерна. На апошнім годзе навучання найбольшую частку вучэбнага часу, як спецыяльныя прадметы, займалі практычныя ўрокі. Да агульных прадметаў на гэтым цыкле адносіліся: анатомія і фізіялогія чалавека, палітычная эканомія, гісторыя і тэорыя навуковага сацыялізму, савецкая канстытуцыя, гісторыя культуры, педагогіка і гісторыя педагогікі, вучэнне аб працоўнай школе, школьная гігіена і замежная мова (аглійская, французская або нямецкая). Да ліку неабязковых агульных прадметаў адносіліся гісторыя мастацтва і гісторыя музыкі.

Сярод спецыяльных прадметаў былі: агульнае мовазнаўства, гісторыя рускай мовы, рускай літаратуры, усеагульнай літаратуры, усеагульнай культуры, гістарычнай навукі, эканамічных вучэнняў, філасофіі, мясцовага краю, метадалогія гісторыі, сацыялогія, статыстыка, тэорыя і псіхалогія мастацкай творчасці, псіхалогія дзяцей школьнага ўзросту, сацыялогія арганізацыі гаспадаркі. "Практычныя ўрокі" па рускай мове, гісторыі, філасофіі і грамадскім навукам замацоўвалі на апошнім курсе тэарэтычныя веды студэнтаў. Практычная падрыхтоўка ішла таксама ў студыях і майстэрнях малявання і лепкі, арганізацыі экскурсійнай справы, выразнага чытання.

Агульная асаблівасць вучэбных планаў усіх аддзелаў і цыклаў – іх шматпрадметнасць. На сацыяльна-гістарычным цыкле было 15 агульных, 23 спецыяльных вучэбных курса і работы ў майстэрнях. Студэнты першага аддзела праходзілі за тры гады 33 навучальных курса. Вучэбныя планы былі нестабільнымі, іх часта мянялі, уводзілі новыя прадметы, аб'ядноўвалі і ліквідавалі старыя. Гэта было выклікана як натуральным працэсам удасканалення навучальных планаў у першыя гады існавання інстытута, так і элементарнай наяўнасцю або адсутнасцю неабходных выкладчыкаў, калектыву якіх быў таксама нестабільным. Многія агульныя прадметы чыталіся адначасова ўсім цыклам і нават аддзелам [3, арк. 41, 42, 44, 45].

Нягледзячы на вельмі цяжкія фінансавыя ўмовы існавання, інстытут закладваў у смету 1920–1921 навучальнага года вучэбныя экскурсіі для паглыблення атрыманых ведаў шляхам азнаямлення з помнікамі гісторыі і культуры. Смета на экскурсію студэнтаў у Маскву не была зацверджана, але ў чэрвені 1921 года Савет зноў вырашыў прасіць грошы, камандзіровачныя пайкі і асобны вагон ад Магілёва да Масквы для экскурсіі [3, арк. 33]. Кіраўніцтва ІНА разумела іх вялікую пазнавальную і выхаваўчую значнасць.

3-за работы выкладчыкаў і студэнтаў у іншых установах горада, а таксама праблем з памяшканнем заняткі ў інстытуце праходзілі ў вячэрні час – часцей за ўсё з 18 гадзін. Паседжанні Савета таксама пачыналіся ўвечары, нават а 20-й гадзіне. Пастановай Савета ад 6 кастрычніка 1920 года працяглася лекцыі ўсталёўвалася ў 40 хвілін, а перапынак паміж імі ў 10 хвілін. У час заняткаў часта назіраліся перабоі са святлом, катастрофічна не хапала падручнікаў і дапаможнікаў [3, арк. 4, 42, 51].

Інстытут напрамую падначальваўся Маскве і фінансаваўся з "Цэнтра". Губернскія ўлады, як уяўляецца, найбольшую цікавасць да жыцця ІНА выявілі толькі напрыканцы яго існавання – у 1921 годзе. Кіраваў дзейнасцю ўстановы Савет інстытута, у які ўваходзілі як выкладчыкі, так і абраныя прадстаўнікі студэнцкага калектыву. Старшынёй Савета інстытута быў Яўген Восіпавіч Бычкоў, а

сакратаром – Петр Васільевіч Шымковіч. Савет абіраў праўленне, якое непасрэдна займалася справамі інстытута. Савет ІНА абмяркоўваў і зацвярджаў вучэбныя планы аддзелаў і цыклаў, парадак прыёма і выключэння студэнтаў, тэрміны навучальнага года, канікул, здачы залікаў, выбіраў выкладчыкаў на кафедры і дэлегіраваў іх на з'езды і вучобу, рашаў праблему стварэння матэрыяльнай базы інстытута, разглядаў прашэнні студэнтаў і г. д. Толькі ў асобных выпадках праўленне прымала рашэнні па некаторым з гэтых пытанняў, якія потым зацвярджаліся на Савеце.

Па-за кампетэнцыяй Савета былі пытанні сацыяльнага забеспячэння студэнтаў і іх самакіравання. Студэнцкая арганізацыя была самастойнай і, можна сказаць, што нават аўтаномнай у гэтых адносінах. Упаўнаважаны па сацыяльнаму забеспячэнню студэнтаў не быў падначалены Савету. Студэнцкі камітэт нярэдка быў больш строгі ў адносінах да студэнтаў, чым Савет ІНА. Уступныя экзамены праводзіліся ў прысутнасці прадстаўнікоў студэнцкага калектыву, а спісы кандыдатаў на выключэнне з інстытута зацвярджаліся Саветам па заключэнні студэнцкага сходу. У студэнцкай арганізацыі была свая акадэмічная секцыя, культасвет і адміністрацыйна-гаспадарчыя камісіі. Усяго ў пачатку 1921 г. у інстытуце абучалася 360 студэнтаў. Сяляне складалі каля 60%, рабочыя – 6%, савецкія служачыя – 22, 5%, іншыя – 13% з агульнага складу студэнтаў [1, с.11].

У сувязі з рознай ступенню падрыхтаванасці і глыбінёй ведаў студэнтаў востра стаяла праблема залікаў і адлічэння з інстытута.

Напрыклад, у студзені 1921 г. агульны сход студэнтаў прасіў Савет прадліць тэрмін здачы залікаў з 25 студзеня па 25 лютага ў сувязі з недахопам падручнікаў. Савет ІНА, улічваючы гэта і "адсутнасць электрычнасці ў горадзе ў апошні час", згадзіўся працягнуць тэрмін да 1 сакавіка і, каб пазбавіцца нараканняў студэнтаў, прымаць залікі не адным, а двума выкладчыкамі. Студэнты не ўклаліся і ў гэтыя тэрміны, здавалі залікі і ў сакавіку. Адначасова высвятлілася, што многія студэнты здалі агульную колькасць залікаў, але не па тым прадметам, якія вызначыў Савет. Пасля напружанага абмеркавання Савет пастанавіў: "Прызнаць абавязковай для студэнтаў колькасць залікаў, але не лічыць безумоўна абавязковымі вызначаныя ў гэтай пастанове прадметы." Такім чынам, студэнты атрымалі магчымасць выбіраць прадметы для залікаў. 23 мая 1921 года Савет удакладніў колькасць залікаў на курсах: не менш 4-х на першым, 8 – на другім, 12 – на трэцім курсе. Тэрмін здачы ў летнюю сесію вызначаўся з 15 чэрвеня па 1 ліпеня і з 1 па 15 верасня. Савет ІНА "ў прысутнасці студэнцкага калектыва" вымушаны быў у красавіку 1921г. выключыць з інстытута 127 студэнтаў, а ў чэрвені яшчэ 28 чалавек, бо яны не выканалі "мінімум вучэбнай нагрукі". У пачатку восені ў інстытуце налічвалася 180 чалавек [3, арк. 13, 14, 20, 24, 27, 28, 39, 59].

Матэрыяльнае становішча студэнтаў было вельмі цяжкім. У 1921 г. "Наркампрос" змог выдзеліць для інстытута толькі 42 стыпендыі. Не ўсе забяспечваліся і хлебным пайком [1, с.11, 12]. Жажлівы голад 1921 года стварыў у Савецкай Расіі дадатковыя цяжкасці. Каб зарабіць сабе на жыццё большасць студэнтаў працавала ў іншых установах горада і павета. Форменнага аддзення студэнты не насілі, бо яшчэ ў лютым 1918 г. яно было адменена.

Інстытут быў не толькі адукацыйнай, але і выхаваўчай установай. Вышэйшыя органы народнай адукацыі сачылі за тым, каб студэнты адпавядалі "патрабаванням пралетарскага будаўніцтва". На "губернскім з'ездзе 1921г. па народнай адукацыі" ў Гомелі ў сакавіку–красавіку 1921г. старшыня Савета ІНА Я. В. Бычкоў вымушаны быў у адказ на пытанні падрабязна распавядаць аб тым, што студэнты "ў значнай ступені выхадцы з пралетарскай і сялянскай масы, шчыльна звязаны з ёй і нясуць сваю справу служэння пралетарскай масе

шляхам дакладаў на палітычныя, рэлігійныя і літаратурныя тэмы ў сценах і паза сценамі інстытута", што інстытут уважліва "сочыць за развіццём ідэй аб працоўнай школе" і г. д. На гэтым з'ездзе дэлегаты ставілі перад ІНА задачы паліпшэння работы студэнцкага клуба і арганізацыі інтэрната, ва ўмовах якога "асновы камуністычнага светапогляду могуць быць прышчэплены студэнтам усяго лягчэй". З мэтай марксіцкага выхавання студэнтаў у ІНА былі ўведзены агульныя прадметы: гісторыя і тэорыя навуковага сацыялізму, савецкая канстытуцыя, палітычная эканомія, вучэнне аб адзінай працоўнай школе. Пазначаныя прадметы выкладалі не камуністы, бо з ліку апошніх "не знайшлося жадаючых іх чытаць" [3, арк. 27–28]. У студэнтаў былі калядныя і велікодныя вакацыі. Адначасова з рэвалюцыйнымі яшчэ адзначаліся і рэлігійныя святы.

Атмасфера прыфрантавога гораду не спрыяла "беспартыйнай" (партыйная за выключэннем камуністычнай у тыя гады была ўжо немагчыма) культурнай і грамадскай дзейнасці. Тым не менш студэнты ўдзельнічалі ў працы "Саюза навучэнцаў г. Магілёва", куды ўваходзілі вучні гімназій, семінарыі, палітэхнічнага інстытута ды некаторых іншых навучальных устаноў. Па вуліцы Нова-Чарнігаўскай, 14 працаваў Цэнтральны клуб навучэнцаў, у якім былі літаратурная, драматычная, мастацкая і спартыўная секцыі, палітурток. [6].

Вялікая ўвага ўдзялялася здароўю студэнтаў інстытута. У штаце ІНА знаходзіўся доктар, фельчар, зубны ўрач. Па патрабаванню надзвычайнай камісіі па барацьбе з эпідэміямі ў інстытуце, як і ў іншых навучальных установах, павінны былі ў 1919 г. штодзённа апытваць навучэнцаў, "ці няма ў іх кватэрах хворых якой-небудзь заразнай хваробай". Пры наяўнасці такіх хворых студэнты без даведкі доктара на заняткі не дапускаліся [3, арк. 22А, 23; 8, арк. 95].

Стварэнне працаздольнага калектыва выкладчыкаў, які адпавядаў бы статусу інстытута, было адной з найбольш цяжкавырашальных праблем жыцця інстытута таго часу. Ужо пры ўтварэнні педінстытута ў склад супрацоўнікаў увайшлі лепшыя выкладчыкі навучальных устаноў Магілёва, запрошаны з Маскоўскай Пятроўска-Разумоўскай Акадэміі С.В. Галынскі, доктар філасофіі, публіцыст, аўтар шэрагу палітыка-эканамічных даследаванняў С.В. Марголін і іншыя. Усяго ў штаце магілёўскага ІНА згодна са спісам выкладчыкаў і служачых на пачатак 1921 г. было 58 супрацоўнікаў, сярод іх 36 выкладчыкаў, з якіх 31 меў вышэйшую адукацыю або выраўнаваную да яе [3, арк. 22, 23]. Найбольш працавала выпускнікоў Петраградскага (7), Маскоўскага (4) універсітэтаў, а ўсяго універсітэцкую адукацыю мела 15 выкладчыкаў. У ІНА выкладалі кандыдат эканамічных навук М.В. Юдзеніч, кандыдат багаслоўя В.М. Тычынін і В.П. Сакалоў (навуковыя ступені двух апошніх ужо не адзначаліся ў анкетах і даведках). У інстытуце працаваў такі вядомы беларускі гісторык, архівіст і археограф, як Д.І. Даўгяла. З 1915 года ён пражываў у г. Магілёве і працаваў у архіве. Дзмітрый Іванавіч далучыўся да беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, удзельнічаў ва Усебеларускім кангрэсе 1917г.

Лекцыі студэнтам чытаў і дырэктар Магілёўскага настаўніцкага інстытута з 1913 па 1918 гг., кандыдат багаслоўя, былы стацкі саветнік В.М. Тычынін. Да рэвалюцыі ён быў даволі вядомым на Беларусі педагогам, неаднойчы друкаваўся ў спецыяльных педагагічных часопісах, лічыўся прадстаўніком "прагрэсіўнай педагагікі" [7, с.99–121], а цяпер сціпла паведамляў у графе адукацыйны цэнз – вышэйшая адукацыя. З пачатку працы ў ІНА яму не быў залічаны дасавецкі працоўны стаж, а ў сувязі з адсутнасцю двухгадовага стажу – не выплачваліся прэміі. Толькі 27 кастрычніка 1920 г. пасля заявы В.М. Тычыніна аб тым, што ён лічыць "сябе пакрыўджаным" гэтым, Савет інстытута вырашыў прызнаць за ім стаж і гэтак правіла распаўсюдзіць і на іншых

выкладчыкаў у сувязі з наяўнасцю пераемнасці паміж настаўніцкім і народнай адукацыі інстытутамі [3, арк. 54, 54АБ].

Інстытут быў аднесены "да ўдарнай групы", але матэрыяльнае становішча супрацоўнікаў было вельмі цяжкім. Як і ў іншых установах частку платы за працу выдавалі пайком, частку – грашыма. Інстытуцкага заробку на жыццё не хапала. Практычна ўсе выкладчыкі падпрацоўвалі ў іншых установах, у тым ліку ў тэхнікумах, лекторыях, на курсах і г. д. [9, арк.14-16, 18]. Большасць выкладчыкаў была мабілізавана і на працу ў асветніцкія ўстановы Чырвонай Арміі, напрыклад, у чырвонаармейскі ўніверсітэт 16-й арміі. Праца супрацоўнікаў ІНА ў іншых установах ускладняла арганізацыю навучальнага працэса інстытута. Але і адмовіцца ад падпрацовак выкладчыкі не маглі. "Адмова ж ад службы ў гэтых установах для выкладчыкаў інстытута народнай адукацыі раўназначна асуджэнню сябе і сваёй сям'і на холад і голад, бо пры адсутнасці ў Магілёве пайка пражыць на адно інстытуцкае ўтрыманне немагчыма", – канстатавалася ў пратаколе паседжанняў Савета ІНА ад 27 кастрычніка 1920г. Савет прасіў выдаваць выкладчыкам вучоныя пайкі і прэміі, а інстытуту "настаіваць на выдачы прэмій не толькі грашыма, але і натурай". І надалей кіраўніцтва інстытута неаднаразова звярталася ў вышэйшыя арганізацыі з просьбай палепшыць утрыманне супрацоўнікаў, і перш-наперш выкладчыкаў, але дамагчыся выканання сваіх пастановаў не магло. Тым не менш вясной 1921 года мясцовыя ўлады выдзелілі для актыўных работнікаў ІНА 5 – 6 узмацнёных пайкоў [3, арк. 6, 25, 32, 53, 63].

Гаворачы аб матэрыяльным становішчы супрацоўнікаў інстытута, трэба ўлічваць і наступствы рэквізіцый 1919–1920гг., і кампанію збора сродкаў галадаючым Паволжжа. Яшчэ ў 1919 г. органы савецкай улады, у тым ліку Губаддзел народнай адукацыі неаднаразова паведамлялі насельніцтву, што ўсе мастацкія каштоўнасці, у тым ліку кнігі, вазы, карціны і г. д. павінны быць "пад страхам адказнасці перад рэвалюцыйным законам" перададзены органам народнай адукацыі. Пад рэквізіцыі трапіла не толькі буржуазія, але і звычайныя мяшчане, у тым ліку і супрацоўнікі інстытута. Дзеля "сацыяльнай справядлівасці" Губаддзел народнай адукацыі прасіў выканкам выпрацаваць маёмасныя крайнія нормы для работнікаў народнай асветы, якімі можна было б кіравацца пры правядзенні рэквізіцый. Такія нормы для грамадзян і школьных работнікаў былі распрацаваныя. Яны дапускалі ложка з матрацам і два крэслы на чалавека, па кушэтцы, сталу абедзеннаму, сталу пісьмоваму, буфету, умывальнаму сталу, камоду на сям'ю, або на адзінокага чалавека. Лішак мэблі рэквізоўваўся. Асобы, якія жылі на непрацоўныя прыбыткі, пазбаўляліся ўсей хатняй абстаноўкі "да межаў самага неабходнага" [8, арк. 35, 36, 81, 123, 135].

З-за цяжкасцяў жыцця ў прыфрантавым горадзе, бядотнага матэрыяльнага стану, сацыяльнай няўпэўненасці ды іншых прычын назіралася вялікая рухомасць кадраў. Некаторыя выкладчыкі пакідалі інстытут, нават без уведамлення адміністрацыі аб гэтым. Іншых, як напрыклад, лектара хіміі, загадчыка хімічнай лабараторыі і скарбніка інстытута М. М. Пагарэцкага адпускалі з удзячнасцю Савета ІНА "За ревностное и добросовестное исполнение обязанностей и отношение к институту с пылкой любовью" [3, спр. 970, арк. 54]. Савету ІНА часта прыходзілася пераразмяркоўваць кафедры (пад імі тады разумелі асобныя навучальныя курсы), запрашаць на вакансіі новых выкладчыкаў. Для прыняцця на пасаду кандыдату неабходна было прачытаць "пробную лекцыю". Выбары на кафедры адбываліся тайным або пры адсутнасці канкурэнцыі адкрытым галасаваннем на Савеце інстытута. Часцей за ўсе выбары былі безальтэрнатывнымі, але ў асобных выпадках на кафедры прэтэндавала па некалькі чалавек.

У складаных умовах грамадзянскай вайны не маглі абысціся і без памылак у кадровай палітыцы. Так, у пачатку 1920 г. у інстытуце працаваў нехта Э.Р. Малер, які раней быццам бы выкладаў у ваенна-медыцынскай акадэміі ў Петраградзе. Згодна з пратаколам паседжання Савета ІНА ад 27. 10. 1920 г. гэты выкладчык вясной 1920 г. прапанаваў свае паслугі ў закупцы таннага хімічнага посуду і прыбораў. З Петраграда Малер прывёз дзве дамовы з некім А.Г. Юрысенам на 193 тыс. і 86 тыс. руб на закупку абсталявання. За яго ён унёс задатак 193 тыс. руб., але самога абсталявання з-за адсутнасці дазволу Цэнтра вывезці з Петраграда не змог. Па атрыманні дазволу Малер адцягваў ад'езд за абсталяваннем, паказваў тэлеграму ад Юрысена аб камандзіроўцы апошняга і ўрэшце рэшт... 4 верасня разам з дакументамі выехаў у Латвію з эшалонам уцекачоў. Камандзіраваны ў Петраград М.І. Арлоў не знаўшоў там Юрысена, а Юрысен сцвярджаў, што ніякага абсталявання Малеру не прадаваў, амаль яго не знае, толькі раз даў грошы на газу і з таго часу ні грошаў, ні газы не бачыў. Пачырк Юрысана не супаў з пачыркам на дамове. У сувязі з выездам Малера за межы Савецкай Расіі крымінальную справу не ўзбудзілі. Інстытуту прыйшлося рабіць справаздачу перад рабоча-сялянскай інспекцыяй, але Савет ІНА прызнаў дзеянні ўправы інстытута правільнымі [3, арк. 63АБ, 64].

Адной з найбольш важных задач таго часу было захаванне і развіццё матэрыяльнай базы інстытута. Кіраўніцтва педінстытута ў 1919 г. прыняла абгрунтаваную, але відавочна не разлічаную на ўмовы грамадзянскай вайны праграму яе развіцця. Нерэалістычнасць планаў выявіў першы жа год існавання педінстытута. Праграма была практычна сорвана. "У клопатах аб стварэнні нармальнага ўмоў для вучэбных заняткаў Савет інстытута весь час змагаўся з велізарнымі, часта непераадольнымі перашкодамі". Тым не менш у ІНА ў 1920–1921 гг. існавалі, на думку кіраўніцтва, неблага абсталяваныя лабараторыі неарганічнай аналітычнай хіміі, кабінеты фізічны (тыпу кабінетаў сярэдняй школы без фізічнай лабараторыі), батанікі, заалогіі (хутка абсталяваны) і выдатна аформлены дзякуючы намаганням рэпаратара В. І Мерцалава), псіхалогіі. На кабінеты гісторыі і рускай мовы, у якіх спецыяльныя прадметы ў першыя гады існавання ІНА не чыталіся", мала звярталася ўвагі". Пры інстытуце дзейнічалі пераплётная і дрэваапрацоўчая майстэрні. Да таго ж ІНА карыстаўся ліцейнай і механічнай майстэрнямі педагагічнага тэхнікума. Напрыканцы 1920 г. у сувязі з заявай М. В. Юдзеніча аб неабходнасці стварэння пры ІНА музея першабытнай культуры Савет інстытута рашае стварыць спецыяльную камісію па вывучэнню гэтага пытання. У гэты ж дзень – 21 снежня 1920 г. – Савет прымае рашэнне аб неабходнасці выдання свайго друкаванага органа ў выглядзе бюлетэня і прасіць паперу на гэтую справу" [3, арк. 9АБ, 63АБ, 64АБ; 10, арк. 4, 4АБ, 6–38].

Вельмі востра стаяла праблема з памяшканнем для інстытута. Прыфрантавы горад быў перагружаны рознымі ўстановамі. Большая частка будынка інстытута ў 20–21 гг. была занята пад шпіталь, з-за чаго навучальная работа не маглі ісці нармальна, адкладвалася рашэнне многіх іншых праблем. Савет неаднойчы прасіў замацаваць за інстытутам весь будынак былой Мар'інскай гімназіі. У адказ органы народнай адукацыі прапанавалі на 1921–1922 навучальны год для ІНА на выбар: або будынак духоўнай семінарыі, або жаночага вучылішча (абодва былі заняты і патрабавалі рамонта), або сумяшчальніцтва са школай у будынку Мар'інскай гімназіі (сучасная вуліца Першамайская, 24). Інстытуту адводзілася 3 пакоі на першым і 3 – на трэцім паверсе. У агульным карыстанні са школай заставалася зала для лекцый і мерапрыемстваў. Савет ІНА згадзіўся на сумяшчальніцтва і "прызнаў неабходным" перадаць яму ў наступным годзе ўвесь будынак Мар'інскай гімназіі [3, арк. 33, 54АБ, 64АБ, 65].

Інстытут меў сваю бібліятэку. Савет ІНА неаднаразова разглядаў пытанні аб яе рабоце. Фонды бібліятэкі па магчымасці папаўняліся. Тым не менш, кніг асабліва падручнікаў і дапаможнікаў, востра не хапала. Студэнты імкнуліся трымаць кнігі ў сябе. У сувязі з недахопам літаратуры 21 студзеня 1921г. Савет пастанавіў кніг "не выдаваць на рукі зусім". І павялічыць штат бібліятэкі для арганізацыі чытальні, у якой змаглі б працаваць студэнты. Многія з апошніх не вярталі кніг пасля залікаў. Савет патрабаваў здаць кнігі ў бібліятэку, а спіс не здашых абязаў апублікаваць у мясцовай газете і прыцягнуць апошніх да судовай адказнасці за растрату народнага набытка [3, арк. 5, 64АБ].

У 1920 г. кіраўніцтва ІНА вырашыла ўтварыць сельскагаспадарчую ферму з мэтай арганізацыі навучальна-узорнай гаспадаркі, паляпшэння матэрыяльнага становішча Інстытута і выкладчыкаў, у прыватнасці. У Дабрасневічах Княжыцкай воласці Магілёўскага павета было адведзена для фермы 29 дзесяцін зямлі. Але наладзіць гаспадарку не ўдалося, бо мясцовыя сяляне часткова захапілі маёнтак "Дабрасневічы" і аднесліся да перадачы зямлі інстытуту "вельмі варожа", а для апрацоўкі яшчэ не захопленай зямлі не ўдалося знайсці сродкаў. 21 студзеня 1921 г. Савет ІНА зноў абмяркоўвае пытанне аб стварэнні навучальна-узорнай гаспадаркі цяпер ужо ў в. Красніца Вендржскай воласці Магілёўскага павета. Савет хадатайнічаў аб выдзяленні 21 дзесяціны перад Магілёўскім зямельным аддзелам. Участак знаходзіўся ў 12 вярстах ад горада ля чыгуначнага пераезда і шашэйнай дарогі. Меліся памяшканні для ската, інвентара, персанала. Перад гаспадаркай ставілася задача даць магчымасць студэнтам пры вывучэнні сельскагаспадарчых працоўных працэсаў, азнаёміцца з агракультурнымі работамі. Блізкасць лесу дазваляла ў будучым арганізаваць і лесакультурныя работы. Для практычных работ выдзялялася: навучальна-узорнае поле плошчай 6 дзесяцін, навучальна-гаспадарчае поле плошчай 8 дзесяцін, навучальны агарод плошчай 6 дзесяцін, які з'яўляўся і гаспадарчым, калекцыйны гадавальнік для культурных раслін плошчай 1 дзесяціна. Адначасова было прынята рашэнне аб арганізацыі пры ферме біялагічнай станцыі для знаёмства студэнтаў "з прыродай у яе натуральным стане" [3, арк. 4, 17, 17АБ].

У сувязі з неабходнасцю матэрыяльных рэсурсаў для наладжвання гаспадаркі ў пачатку лютага 1921 г. у Маскву была накіравана "Смета на абсталяванне навучальна-узорнай гаспадаркі" на суму 26. 658. 996 руб. Стварэнне навучальна-узорнай гаспадаркі і біялагічнай станцыі не ішло лёгка. Фінансаванне фермы затрымоўвалася, а яе штаты не былі зацверджаны, нягледзячы на блізкасць веснавых работ. Праўленне вымушана было сваім рашэннем замясціць шэраг пасадаў. У спісе супрацоўнікаў ІНА ў красавіку 1921 г. ужо значыцца загадчыкам навучальна-узорнай фермы Арлова Ларыса Васільеўна, якая ў свой час закончыла вышэйшыя сцебуцёўскія сельскагаспадарчыя курсы. 21 сакавіка Савет ІНА зацвердзіў штаты біялагічнай станцыі, а яе загадчыкам абраў Арлова Мікалая Іванавіча, які раней працаваў на біялагічнай станцыі ў Мурмане [3, с.8, 18–19, 22–23].

У красавіку-маі і гаспадарка, і станцыя пачалі функцыянаваць. Інстытут уступіў у карыстанне 25-ю дзесяцінамі зямлі. Мясцовыя ўлады адпускалі семяны матэрыял і абяцалі выдзеліць 3-х коней, якіх, праўда, Л.В. Арловай доўга не ўдавалася з іх "выбіць". Нягледзячы на гэта, часткова агарод удалося ўзараць ужо да 18 красавіка. Па просьбе старшыні Савета інстытута дапамогу ў падрыхтоўцы да работы гаспадаркі аказаў спецыяльны атрад упраўлення ваенна-будаўнічых работ. Ужо ў маі ў Красніцах меліся ўмовы для працы студэнтаў: некалькі інтэрнатаў на 5-6 чалавек, кацёл для варкі ежы і г. д. Савет дазволіў і некаторым супрацоўнікам апрацаваць невялікія участкі зямлі "сваёй асабістай працай", бо "недапушчальна, каб зямля не была засеяна". Гэта,

відаць, было істотнай матэрыяльнай падтрымкай і бюджэтам супрацоўнікаў інстытута. Студэнты, асабіста працую на ферме, у полі, саду або майстэрні, паглыблялі і замацоўвалі свае веды па тэарэтычных прадметах. У 1921 г. сельскагаспадарчыя работы былі абавязковымі для студэнтаў трэцяга года навучання [3, арк. 24АБ-29].

Летам 1921 г. жыццё магілёўскага Інстытута народнай адукацыі паступова ўваходзіла ў каляя. Вучэбны працэс нармалізоўваўся, умацоўвалася матэрыяльная база і г. д. Але менавіта ў гэты час пачалася чарговая рэарганізацыя ў сістэме народнай адукацыі: ІНА пераўтвараліся або ў практычныя ІНА, або ў педагагічныя тэхнікумы. У Менску, як цэнтры края, планавалася ўтварыць педфак. У Гомелі, як цэнтры губерні – ПІНА, у Магілёве, як павятовым горадзе – педтэхнікум. Да 18% усіх ІНА рэфармаваліся ў тэхнікумы, як існаваўшыя фіктыўна. Гомельскія губернскія ўлады настойвалі на ўтварэнні ПІНА ў Гомелі, а Магілёўскія ішлі ў іх на павадку. Па сутнасці адзінай установай, якая напачатку рэарганізацыі выступіла супраць такога рашэння, быў магілёўскі ІНА. Перспектыва пераўтварэння інстытута ў тэхнікум не падыходзіла ні выкладчыкам, ні студэнтам. Пытанне неаднаразова ў чэрвені – кастрычніку абмяркоўвалася на Савеце ІНА, які прызнаў магчымым і неабходным існаванне ў Магілёве ПІНА. У Маскву камандзіроўваліся члены праўлення, якія даказвалі "нефіктыўнасць" магілёўскага ІНА, магчымасць яго рэарганізацыі ў ПІНА, распавядалі аб наяўнасці матэрыяльнай базы і кадраў, запрашалі делегата "Цэнтра" ў Магілёў для азнаямлення з сітуацыяй на месцы. Для 200-х студэнтаў напісалі заявы з просьбай перавесці іх у практычны інстытут народнай адукацыі. "Цэнтру" – Маскве, магчыма, было непрыныццова: у Гомелі ці Магілёве будзе існаваць інстытут. Шмат залежыла ад пазіцыі мясцовых улад і калектыва магілёўскага Інстытута народнай адукацыі. На паседжанні Савета ІНА 3 кастрычніка 1921 г. у адпаведнасці з рашэннем Глаўпрафорба, з улікам таго, што інстытут мае "лепшыя ў губерні выкладчыцкія кадры", было прынята рашэнне адкрыць Магілёўскі ПІНА. Супраць галасаваў толькі прадстаўнік праўлення народнай адукацыі [3, арк. 69-71].

Самаахварная і энергічная дзейнасць калектыва магілёўскага ІНА прывяла да перамогі. Інстытут застаўся ў Магілёве. Але мець уласную пазіцыю небяспечна ва ўсе часы. Ужо на наступным паседжанні 18 кастрычніка 1921 г. Савет ІНА адзінагласна (!) хадатайнічаў у Губчэка аб вызваленні з-пад варты старшыні Савета інстытута Я.В. Бычкова. "Як незаменнага члена Савета", які адзін знаходзіўся ў курсе спраў фінансавага і вучэбнага характара". Матэрыялы справы нам, на вялікі жаль, пакуль недаступныя. Што стала падставай для арышта Я.В. Бычкова? Яго дзейнасць па захаванню інстытута ў Магілёве, што вельмі верагодна, ці нейкія іншыя прычыны, сказаць цяжка. На жаль, пакуль няма магчымасці і прасачыць далейшы лёс гэтага чалавека. На гонар калектыва ІНА адзначым, што нягледзячы на арышт, на гэтым Савеце Бычкоў быў абраны, так бы мовіць завочна, на кафедры, на якіх ён планаваў працаваць [3, арк. 72,73].

На гэтай сумнай, але з надзеяй на будучае, ноце завяршаецца гісторыя Магілёўскага Інстытута народнай адукацыі і пачынаецца гісторыя Магілёўскага ПІНА. У самыя цяжкія і галодныя гады Грамадзянскай вайны гэтая ўстанова працягвала падрыхтоўку педагагічных кадраў, а яе кіраўніцтва спрабавала захаваць кадры выкладчыкаў і нават развіваць матэрыяльную базу інстытута. Самаахварная дзейнасць супрацоўнікаў Інстытута, грамадскасці горада па стварэнню і захаванню вышэйшай навучальнай установы ў Магілёве ў тых найцяжэйшых умовах сацыяльных пераўтварэнняў, вайны, разрухі і сёння вартая павагі і пераймання. Архіўныя матэрыялы паказваюць наяўнасць пераемнасці паміж інстытутамі: настаўніцкім, педагагічным, ІНА і ПІНА – як

на кадрах выкладчыкаў, па матэрыяльнай базе, так і правапераемнасць на дакументах, хай сабе і аформленых з рэвалюцыйнай смеласцю ў адпаведнасці з практыкай таго часу. Гэты этап гісторыі нашай навучальнай установы яшчэ раз нагадвае, якую важную ролю іграюць актыўныя асобы, грамадская ініцыятыва ў жыцці грамадства.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бондаренко В.А.* Могилевский государственный педагогический институт: Краткий очерк истории (к 60-летию основания). – Мн., 1978.
2. *Пушкін І.А.* Магілёўшчына ў складзе Гомельскай губерні (20-е гады XXст.) // Магілёўская даўніна. – 1998.
3. Гомельскі дзяржаўны архіў (ГДА). – ф. 60, воп. 1, спр. 970.
4. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сб. документов. 1917–1973гг. – М., 1974.
5. *Красовский Н.И.* Высшая школа Советской Белоруссии. – Мн., 1972.
6. *Васілеўскі Ю.* Да гісторыі Магілёўскага гуртка беларускай моладзі "Асвета" (1918–1923гг.) // Магілёўская даўніна. – 1994. – С. 29; 1996. – С. 32.
7. *Снапкоўская С.В.* Ля вытокаў нацыянальнай педагогікі. – Мн., 1995.
8. ГДА. – ф.60, вып. 1, спр. 2.
9. Там жа. – спр. 996.
10. Там жа. – спр. 1811.